

KÖVÉR LAJOS

XVI. Lajos és Franciaország

Egyedül a királyt illeti meg a királyságban a szuverén hatalom; csak istennek felelős a legfőbb hatalom gyakorlásáért; a király szuverén feje a nemzetnek és egyazon azzal; végül a törvényhozó hatalom függés és megosztás nélkül az uralkodó személyében ölt testet. ... Egy francia király az állam három rendjének képviselőit nem tekinti másnak egy szélesebb körű tanácsnál, mely egy olyan család köréből választott tagokból áll, amelynek Ő a feje, s mindig Ő előterjesztéseik és panaszaik legfőbb bírója.

(Guillaume de Lamoignon, 1787. november 19.)

Tragikus hős vagy tohonya „kispolgár”? XVI. Lajos az ismertebb francia királyok közül a legellentmondásosabban ábrázolható figurák egyike, noha a róla alkotott kép többnyire egysíkú: vagy a mártíromság glorifikációjára, vagy az uralkodásra képtelen, erélytelen és gyenge jellemű Bourbon-sarj portréjának megrajzolására koncentrált. Nem vitás, hogy mindkét beállítást elsősorban XVI. Lajos életének utolsó három évét s egyúttal a forradalomban játszott szerepét mérlegeli úgy, hogy közben vajmi keveset láttat abból a tizenöt esztendőből, amely a trónralépés és a forradalom kitörése között (1774–1789) telt el.¹

A mélyen monarchista érzelmű Franciaország 1774-ben, XV. Lajos halálakor bizalommal és reménységgel fordult a király felé. „Soha nem beszéltek annyit IV. Henrikről s nem magasztalták annyit Richelieu-t. A képzelődések a törvényhozó király eszményén éldelegtek, s az atavizmus egy sajátos tünete fölytán a bölcsészek abban tetszelegtek magoknak, hogy a középkor legendai hőséneke vonásaiban tüntessék fel a jövő uralkodóját” – írja Albert Sorel.² Annak ellenére, hogy Franciaország ez idő tájt már egyre több bajjal küszködött, úgy tűnt, a Bourbonok szerencsecsillaga újra felragyoghat. Az 1770-es évek elején a franciák számára a király a humanitás, a kegyelem, a jóság megtestesítőjeként arra hívatott, hogy fellendítse a kereskedelmet és a mezőgazdaságot. A monarchia dicsőségébe vetett hit tehát még korántsem veszett ki az emberekből, és e hit ébrentartásáért mindent megtett a propaganda, mely az uralkodókról készült „hivatalos” műalkotások, elsősorban köztéri szobrok formájában – a 18. század folyamán lezajlott tartalmi, esztétikai változásokkal együtt – továbbra is jelen volt a városok mindennapjaiban.

XIV. Lajos politikai végrendeletében egy olyan nagy uralkodó életteli és erőt sugárzó képét hagyományozta utódjára, aki mindvégig fiatal, győzedelmes, mindig csodálatos volt, állandóan babérkoszorút viselt, és „minden nap ugyanazzal a ragyogással kelt fel; fényt és életet adott az egész világnak.”³ Jóllehet XV. Lajos ebből a ragyogásból roppant keveset őrzött meg, a róla alkotott képzőművészeti alkotások továbbra is e csillogás jegyében fogantak. Az 1760-as évek derekáig leginkább győztes római hadvezérként jelenítették

meg, igaz előfordul, hogy a békevágyáért dicsért „királyok legjobbját” már – a kor szokásával ellentétben – nem rabszolgák vagy rabok gyűrűje veszi körül, csupán a Polgár. Marigny márkinak, az Állami Épületek Igazgatójának tanácsadója, Cochin például 1764-ben azt javasolta, hogy olykor ábrázolni kell azokat a nagylelkű és emberszeretettel teli cselekedeteket is, amelyek a jó királyok népeinél a boldogsághoz vezettek.

A felvilágosodás századának nagy befolyású eszmei áramlatai irtóznak ugyanis mindazon tettek világgá kürtölésétől, amelyek nyomort, szenvedést okoztak az emberiségnek. Ezért mindinkább elvetik a háborút és egyre keményebben kritizálják a militarizmust, amellyel a béke áldásait állítják szembe. Így az uralkodó – aki egyébként egyetlen győztes háborút sem vívott – a Szelídség, a Mértékletesség, a Méltóság, a Jótékonyság (lásd a reimsi XV. Lajost ábrázoló szobrot) vagy az Erő, a Béke, az Ovatosság és az Igazság (lásd Bouchardon párizsi szobrát) megtestesítőjévé vált. XV. Lajos országlásának második felére már ez a hivatalos propaganda nyomta rá a bélyegét. A franciák királyukban többé nem a háború vesztesét, hanem a béke élharcosát látják és láttatják.⁴

Mindamellet az idősödő libertinus király uralkodásának előrehaladtával a kritikák mind szenvedélyesebbé váltak; az udvar és az uralkodó túlzásai és költekezései megbotránkozatták a népet. A falragaszok és a röpiratok lassanként politikussá tették a legkülönbözőbb felvilágosult köröket is. Általánossá vált a kritikai szellem, ez pedig már alapjaiban ingatta meg az abszolút tekintélyt! „A királyt – írja René Louis d'Argenson külügyi államminiszter – az ülnökök annyira gyűlölik és megvetik, hogy a legfanatikusabb republikánus sem gyűlölhette volna.”⁵ Így azután akkor, amikor XV. („Hón szeretett”) Lajos lehunyt szemét, a francia népből tulajdonképpen már kivestett minden iránta érzett tisztelet és szeretet. Míg XIV. Lajost titokban kellett eltemetni, addig XV. Lajosért alig mondanak néhány misét, és ha ehhez hozzátesszük XVI. Lajos szomorú végét, úgy a halál és a temetés ceremóniájának sajátos optikája önmagában is mutatója a francia abszolutizmus 18. századi hanyatlásának. Nem véletlen: midőn XV. Lajos meghalt, egész Franciaország ujjongott: „eme szörnyű nagy döbbenet közepette az új csillag, melynek derűsebb napok felé kell bennünket vezérelnie, immár árasztani kezdé életet adó fényét.” A Fönix újjászületett poraiból és – csakúgy mint XIV. Lajos halálakor – a franciák minden reménysége az a „frissen ragyogó napsugár” volt, amelyet az ekkor „Várva-várt Lajos”-nak becézett uralkodó testesített meg.⁶

A „Várva-várt Lajos”-ról készült ábrázolások még változatlanul a Szelídség, a Jóság, a Béke és az Erő princípiumait hangsúlyozzák, bár már nem Jupiterként, Herkulesként vagy Apollónként jelenítik meg, s a római triumfálások dicsősége is megvonatik tőle.⁷ Az új király tehát már nem feltétlenül központi figurája a hivatalos képzőművészeti alkotásoknak, ez pedig mindenél szemléletesebben érzékelteti: az abszolút hatalom tekintélye leáldozóban.⁸ Angiviller, aki ez idő tájt az Állami Épületek Igazgatója volt, leírja hogy XV. Lajos uralkodása alatt többek között arra törekedtek, hogy a francia királyság minden nagyobb városának központjában egy olyan négyszögletes teret alakítsanak ki, amelyet az államigazgatás azaz a hatalom épületei határolnak és amelynek közepén az uralkodó lovasszobra vagy a római diadalmeneteket mintául vevő szoborcsoportja álljon.⁹ E királyi jelenlét XVI. Lajos esetében

már csak Bordeaux-ban, Nantes-ban és Dôle-ban található meg; abban a három francia városban, amely az Angliával kötött és oly sokat bíralt 1786-os kereskedelmi szerződésből rabszolga-kereskedelme illetve kereskedelme révén sokat profitált.

A feladat, mely az 1774-ben trónra lépő XVI. Lajosra várt, roppant nehéz és szerteágazó: egy gazdaságilag szétfeláladott és politikai válságtól sújtott Franciaország kormányzása; így a monarchia bukásához vezető út értelemszerűen elválaszthatatlan XVI. Lajos személyes sorsától. A történetírás ennek kapcsán hajlamos arra, hogy az uralkodó tehetsége és a forradalom kirobbanása közötti ok-okozati viszonyt fatalista módon állítsa be. Gondoljunk csak a Jules Michelet rajzolta portréra, a Van Dyck híres I. Károlyt ábrázoló festménye előtt Hume-ot olvasó és magányosan töprengő XVI. Lajos figurájára.¹⁰ Albert Sorel szerint XVI. Lajos bírt „mind ama tulajdonokkal, melyek alkalmasak arra, hogy békés időben népszerűsítsék az uralkodó házakat, de egyel sem bírt azok közül, melyek szükségesek arra, hogy dynastiák alapíttassanak izgalmak között, vagy visszaállíttassanak zavarok közepett. Ő a kor illúziói szerint fejedelem volt, egy idylli fejedelem, vagy a minő az erkölcsi elbeszélésekben szokott előfordulni; semmi sem volt benne ama zord tragédia hőiséből, melyet a század magában hordott. Voltak ismeretei, de szelleme rest és ingatag vala; volt értelme, határozottság nélkül; bírt tapintattal, de nem jellemmel. Szerénynek, nehézkesnek és lemondónak tűnt fel.”¹¹

XVI. Lajos 1754. augusztus 23-án született Lajos Ferdinánd trónörökös és Mária Jozefin – III. Agost Frigyes lengyel király és szász választófejedelem leánya – harmadik fiúgyermekéként. (A másodszülött fiú, Aquitánia hercege még néhány hónapos korában meghalt.) A leendő francia királlyal, aki egyelőre a Berry hercege címet kapta, kezdetben nem törődtek túl sokat. A szülők szemefénye természetesen változatlanul a trón majdani örököséként számontartott fiú, Burgundia hercege maradt, akire egyszerre csodálattal és félelemmel nézett fel legidősebb öccse. (XVI. Lajos 1781-ben elsőszülött fiának szintén a Burgundia hercege címet adományozta.)¹² Burgundia hercege egyébiránt igen jól beletanult a neki szánt szerephe. Autokrata, szeszélyes alaptermésze volt, mely kellő öntudattal, komolysággal és szellemi adottságokkal párosult. Kiváltképp a geometria és a matematika terén mozgott otthonosan, de „bármit igen könnyen megtanul” – jegyezte fel róla egyik nevelője. Adottságai alapján környezete hajlamos volt úgy tekinteni rá, mint leendő nagy királyra.¹³ Amikor megbetegedett, a szülők az alig ötéves Berry herceget rendelték mellé a szigorú óhajjal, hogy mindenben engedelmessékedjék a legidősebb testvér akaratának. A csipőtumorról műtött és tolószékhez kötött halálos beteg herceg különben mindent megtett annak érdekében, hogy jólelkű és kisebbrendűségi érzéssel küszködő öccsét olykor porig alázza.¹⁴

Berry hercege nemigen hasonlított bátyjához. Az udvar hedonizmusa előtt értetlenül állt, bátyja betegségét pedig az isteni kegyelembe vetett hit és az áhitat rezignációjában élte át.¹⁵ Korához képest robusztus külleme félénkséget, zárkózottságot takart. Ezt sejteti az ekkor európai tanulmányúton lévő gr. Teleki János 1760. december 7-i naplóbejegyzése is: „láttam Berry herceget, akit korábban soha észre sem vettem, jóllehet együtt nevelkedett a mosta-

nában betegeskedő testvérével. Ámbár ő a fiatalabb, úgy tűnik, hogy idősebb a bátyjánál.”¹⁶

1761 tavaszán, közel egyéves agónia után meghalt Burgundia hercege, és a gyászoló szülők kénytelenek voltak tudomásul venni: hón szeretett gyermekük méltatlan utóda immár Berry hercege lett. E fiuk sorsa iránt tanúsított korábbi közönyüket ez idő tájt a tanulásra kényszerítés szigora váltotta fel, amelynek szerves része volt a megaláztatás „pedagógiája.” Így heti két alkalommal, szerdán és szombaton beszámoltatták a herceget tanulmányaiból, anyja pedig – nem kellő felkészültség esetén – olyan büntetéseket rótt ki rá, amelyek nemcsak egy leendő uralkodó tekintélyének ártottak, hanem olykor kivítetták az udvar sőt XV. Lajos furcsállását is.¹⁷

Neveltetésének irányításával Lajos Ferdinánd trónörökös a tradíciók és a paternalizmus szellemében gondolkodó La Vauguyon herceget bízta meg, aki Bossuet XVII. századi útmutatásait követve mindenekelőtt az Ájtatosság, a Jóság, az Igazságosság és az Erő princípiumainak fontosságát sulykolta tanítványába, hisz a történelem az isteni terv megvalósulásának szerves része, az uralkodó pedig ezen isteni akarat irányította történések kinyilatkoztatásának kulcsfigurája.¹⁸ A példabeszédek mindenekelőtt arra intették a leendő királyt, hogy a szellem erejének segítségével óvakodjék a gögtől, hisz csak így lesz képes arra, hogy „szíve mélyén felfedezze az Igazság csíráját és a Küldetést, amelynek véghezvitelére hivatott.”¹⁹ XVI. Lajos politikai pályafutása mindenestre szemléletes példája annak, hogy az Ancien Régime utolsó királya valójában soha nem tudott túllépni a történések teológiai felfogásán, így mindenkor rejtve maradt előtte századának az a felismerése, mely szerint az események mögött elsődlegesen egyszerű emberi tevékenységek motivációi keresendők.

Hiba lenne persze azt gondolni, hogy a politikai erkölcsök hagyományának szellemében fogant oktatási programnak nem voltak korszerű elemei. Gondoljunk csak Buache fizikai földrajzára, amely a Földet hegyláncolatok és vízrendszerek alapján osztotta fel. A földrajztudós – írásait a leendő XVI. Lajos nagy érdeklődéssel tanulmányozta – az országokat gazdasági profiljuk szerint csoportosította és hasonlította össze az 1750-es évek közepe táján megjelent könyveiben.²⁰ Az alig kilencéves Berry hercegéről feljegyezte környezete, hogy rajongott a história iránt. Még gyermekfejjel elolvasta David Hume Anglia történetéről szóló munkájának néhány fejezetét, és ez a mű – szerzőjével 1763-ban személyesen is találkozott Versailles-ban – élete végéig kedvenc olvasmányai közé tartozott. (Hume írását előszeretettel forgatta a Temple börtönében kivégzésére váró XVI. Lajos is!)²¹

Neuville atya jellemzése szerint Franciaország leendő királya nem oly könnyen barátkozó, jöllehet nem is oly hirtelen haragú, lobbanékony természet mint testvérei, ám „a jószívűség és az igazságérzet dolgában őt közvetlen környezetében senki fölül nem múlja.”²² Még Stefan Zweig is – aki leginkább derék „nyárspolgárként” szeretné láttatni XVI. Lajost – elismeri, hogy „az uralkodó szívesen és sokat olvas, alapos történelmi és földrajzi ismeretei vannak, szakadatlanul tökéletesíti angol és latin tudását, amiben nagy segítségére van remek emlékezőtehetsége.”²³ Kétségtelen, hogy a szorgalmas és kötelességtudó Berry herceget sokmindenre megtanították, de – amint Furet írja – a leglényegesebb feladatra, nevezetesen arra, hogy miként kell egy

országot a racionalizmus szellemében vezetni, és hogyan kell egy államot a 18. század második felében kormányozni, valójában nem készítették fel.²⁴

1765 decemberében meghalt Lajos Ferdinánd, így a dauphin Berry hercege lett, aki Etienne-François Choiseul dinasztikus „családi paktum” politikájának szellemében 1770-ben feleségül vette Mária Terézia legendás szépségű leányát, Marie Antoinette-et.²⁵ E házasság kezdetektől fogva magán viseli a legenda és a valóság sajátos keverékének bélyegét. Lamartine szemében a királyné férje végzete, aki „fenségét csak arra használta, hogy bizalmat öntsön belé gyászos tanácsok iránt. Ő boldogságát képezte a szerencsétlenség között, de egyszersmind oka vesztének; ő lépésről lépésre vezette a vérpadig, de vele együtt lépett rája.”²⁶ Ez a romantikus történetírók által kialakított királyi imázs mind a mai napig tartja magát. Ennek értelmében XVI. Lajos erkölcsös, becületes, jólelkű, igaz keresztény király, aki férjként olykor nevetésges, olykor felszarvazott, uralkodóként pedig erélytelen, határozatlan, néha ostoba, és egyáltalán nem találja helyét a 18. század utolsó harmadának napról napra változó Franciaországában.²⁷

Stefán Zweig XVI. Lajos szexuális csődjével – házasságát követően hét évig halogatta fitymaszúkületének operációját – magyarázza a királyné felelőtlen szórakozásait, költekezését és a hírnevét romba döntő élvezethajszolását. E szerint a serdülőkorú dauphine – 15 éves korában került Versailles-ba – majdani lelki torzulásainak gyökere szexuális kielégítetlenségében keresendő, míg a királyné „mulatozási dühe” már asszonyi kétségbeesést takar. Mindez Lajost büntudattal töltötte el, így azután meg sem kísérelte igazán visszautasítani a királyné kéréseit. E beállítás egyébként mind a mai napig szintúgy egyik meghatározó eleme az ifjú királyi párról kialakított képnek.²⁸ A Habsburg-párti történetírás – túl a rehabilitációs kísérleteken – természetesen kezdetről fogva igyekszik elkendőzni a király hosszan tartó impotenciáját, és kizárólag a jóságos, adakozó, a szegények bajának orvoslására minden eszközt megragadó nagylelkű királyné tablóját állítja elénk, miközben szemérmesen elhallgatja kicsapongásait, hangsúlyozva „ezen Nagy-Fejedelmű Hertzeg Asszony nemes szívességé”-t.²⁹

A trónralépés pillanatában azonban Marie Antoinette legnagyobb hiányossága az, hogy felszínes neveltetéséből adódóan fogalma sem volt arról, milyen feladatok várnak egy királynőre. Nem véletlenül írja Mária Terézia – értesülvén XV. Lajos haláláról – párizsi követének, Florimund Mercy d'Argenteau-nak az alábbi sorokat: „mindenekfelett leányom sorsa aggaszt, mely vagy egészen nagyszerű, vagy nagyon szerencsétlen lesz. A király, a miniszterek, az állam sorsa semmi jóval nem bíztat, és ő maga még oly fiatal. Soha nem törekedett komoly célok felé, aligha fogja ezt valaha is megtanulni.”³⁰

Közismert tény, hogy Marie Antoinette intrikusokkal, léha, haszonleső kalandorokkal vetette magát körül, de azt is meg kell jegyeznünk, hogy a versailles-i udvarban szinte kizárólag ilyen emberek lebzseltek. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a bécsi udvari etiketthez szokott Marie Antoinette hosszú ideig nem ismerte ki magát a francia királyi udvar politikai szövevényei között. Ezért történelmi leegyszerűsítés XVI. Lajos uralkodói hitelvesztéséért egyedüli felelőssé tenni feleségét, hisz az önbizalomhiánnyal küszködő, mélyen vallásos XVI. Lajost is szinte agyonnyomta és olykor megbénította környezete, Versailles.

Az udvari nemesség számára Versailles a király kegyének elérését szolgáló színtér volt. Egyéni kedvezményeket a királyi felkelés (Lever), illetve lefekvés (Coucher) apropóján lehetett kérni az uralkodótól, de volt egy másik út is e cél eléréséhez; ebben az esetben a királyné, a királyi hercegek és a befolyásos lakályok közbenjárását kellett igénybe venni. Egész Versailles-t intrikák fonták körbe, és a háttérbe szorítottak rosszindulata mindent megmérgezett (A forradalmi törvényszék elé állított Marie Antoinette ellen felhozott vádpontok egy tekintélyes része is az udvari intrikákon nyugodott.)

A királytól, csakúgy mint a királynétól XIV. Lajos óta elsősorban bőkezűséget várt el a környezetükben élők soka. Dicsőség volt a király egy-egy szerelmi kalandja, a törvénytelen gyermek pedig az uralkodó férfiasságának szimbólumává vált. Minderről könnyed dalocskák keringtek; íme közülük egy, a Napkirály idejéből való, Argenson márkí közlésében:

Oh, Udvarunk telve van
Bájjal és szeretettel;
Egy fedél alatt lakik itt
Édes egyetértésben
A dicsőség a szerelemmel.
Fényes haditettek és gáláns kalandok
Töltenek meg itt minden napot.³¹

XIV. Lajos óta az uralkodó mindennapjait jellemző szertartások sokasága mindenekelőtt arra volt hívatott, hogy a király mindenhatóságának mítoszát erősítse. Reggel, a felkeléskor az ország legmagasabb rangú nemesei adták át neki ruháit, és miközben az uralkodó a „lyukas széken” (chaise percée) szükségét végezte, társalkodtak vele. A királyi pár a Nagy Ebédlőnek nevezett teremben nyilvánosan ebédelt. Az ennivalót hatalmas tálakon hozták be, és mialatt a konyhai személyzet kiszolgált, „a király húsa” bejelentésre a férfiak levették kalapjukat, a hölgyek pedig kecsesen bókkoltak a királyi eledel előtt. A palotába minden jólöltözött hölgy és minden kalapot, valamint kardot viselő férfiú beléphetett. Ruhát, kalapot, kardot egyébként a palota főbejárata mellett lehetett – borsos áron – bérelni, az éj leszálltakor pedig kurtizánok kínálgatták szolgálataikat. A királyi pár élete olyannyira a nagy nyilvánosság előtt zajlott, hogy amikor Marie Antoinette első gyermekét szülte, zsúfolt hálószobájában alig kapott levegőt a vajúdjó asszony.³²

A párizsi halaskofák külön privilégiuma volt, hogy küldöttségük bármikor a királyné elé járulhatott, sőt obszcén tréfákat is megengedhetett magának. Így például 1781-ben – a trónörökös születése alkalmával – a következő kis versikét faragták:

A bájos kis Antoinette
Lám egy picit ügyeskedett
S láttuk mi sült ki belőle.³³

John Haycraft találóan írja: mintegy „négyezer ember élt így Versaillesban piszokban, intrika és kérkedő sznobság közepette, és mégis egy sajátos, kaotikus meghitt légkörben.”³⁴

Az 1775 júniusában megkoronázott XVI. Lajos kezdetben népszerű volt, s azt sem lehet érdemben kétségbe vonni, hogy a 20. életévében járó

uralkodó feltett szándéka a jobbítás volt. Reimsben még rajongás és tisztelet övezte az ifjú királyi párt. A tökéletes díszletek között Marie Antoinette fiatal-sága és szépsége, XVI. Lajos jósága mindenkit elkápráztatott. A feljük áradó bizalom ekkor még nem csupán a ceremónia pillanatnyi dicsfényéből merített erőt, amint ez Mária Terézia élesszemű követének beszámolójából is kiderül. „Este hét óra felé – írja Folrimund Mercy d' Argenteau – a király karon fogta a királynét, és így sétálgattak annak a fából épített hosszú tornácnak mentén, amely a székesegyházat az érseki palotával kötötte össze. Rengetegen voltak ott a nép legalsó rétegeiből is, ám a király megtiltotta, hogy bárkit is távozásra szólítsanak fel. Mindenki közeledhetett hozzájuk, olyannyira hogy a király és a királyné valóságban a nép között forogtak, semmitől sem tartva. Ez a séta majdnem egy óra hosszúra tartott, és a közönséget túlradó öröm ragadta magával.”³⁵

A királyi tekintély és a királyról kialakult kép egyébként sokat változott a 18. század folyamán. Korábban ugyanis az uralkodó fizikailag igyekezett jelen lenni az országban, ám XIV. Lajos uralkodásának vége felé ez a gyakorlat már eltűnően volt, a régensség alatt pedig értelemszerűen nem létezett direkt királyi imázs. XV. Lajos csak uralkodása kezdetén és nem túl sikeres háborúi alkalmával mozgott az országban. XVI. Lajos viszont – a reimsi koronázást és az 1786-os júniusi normandiai útját leszámítva – nemigen hagyta el szűkebb környezetét. Bár hadban állt Angliával, katonai szemléket nem tartott, fizikai jelenléte szinte kizárólag a Versailles-Fontainebleau-Compiègne körzet kastélykörútjaira korlátozódott. Ennek ellenére jól ismerte Franciaországot. Normandiai körútjára például külön is készült. Tudta, hogy e tartományban 1 800 000 lakosa van, s évente 25 millió direkt adót fizet, sőt arra is törekedett, hogy megismerkedjék a pórnép mindennapi problémáival.³⁶

E hosszabb normandiai útjától eltekintve viszont királyságát nem látogatta, így azután XVI. Lajos uralkodása alatt az udvar végleg és helyrehozhatatlanul eltávolodott, elszakadt az országtól, Párizs pedig közben igazi centrummá nőtte ki magát. Az alattvalók ezalatt szép lassan rájöttek arra: Versailles politikai jelenléte nélkül is lehet létezni. A Bourbon-gloire napkorongja tehát szép lassan „elfogyatkozott.” Lavisse gondolatát idézve a királyság bukásának egyik oka mindenképpen az volt, hogy a monarchia – a szó átvitt értelmében – krónikus királyhiánnyal küszködött.³⁷

Közismert, hogy XVI. Lajos üres óráiban sokat barkácsolt – a zárakkal való bíbelődést, a lakatos mesterséget nagyon megszerette – és rengeteget vadászott. Már dauphinként hozzászoktatta környezetét ahhoz, hogy két-három ember kíséretében eltűnt egy-egy vadászat alkalmával, ami számára nemcsak a szórakozást, hanem a férfiasság mércéjét, bizonyosságát és a sikerélményt is jelentette.³⁸ Annak ellenére, hogy kitűnő vadász és elég jó lovas volt, általában puhány, ellustult emberként jelenítik meg XVI. Lajost, holott nagy étvágya – a Bourbonok általában szerették a hasukat – nem mindennapi testi erővel párosult. Egy fiatalembert például csak úgy szórakozásból nyerges-tül a feje fölé emelt az egyébként kissé tokás, kékszemű, dús szőke hajú, egyenes tartású, 30 évesen még karcsúnak mondott uralkodó, akit környezete mellesleg elég szépnek, jóképűnek tartott.³⁹

Az uralkodó lelkiismeretességéről és egyfajta kistilúságáról tanúskodik, hogy magánpénztárának számvitelébe még a fűszerszámlákat is bemásolta,

igaz, nemegyszer előfordult, hogy a műveletet újra kezdhette, mert valamelyik kazettában ráakadt néhány ezer livre-re, amelyről teljesen megfélekezett. 1780-ban például több mint négyszáz udvaroncot bocsátott el „takarékosági” okokra hivatkozva, két évvel később pedig az udvari énekesek, muzsikusok, táncosok létszámát csökkentette. Ez utóbbi bizonyos megtakarítást eredményezett ugyan, ám elenyésző e tétel, annak fényében, hogy az udvar éves költségvetése 250 millió livre körül mozgott.⁴⁰

Az 1783–84-es téli éhínség, amelyet tetézett az iszonyú hideg – Párizsban több mint egy hónapig megállás nélkül szakadt a hó –, arra sarkallta az uralkodót, hogy olykor álruhát öltve, többnyire néhány személy kíséretében – az udvarnál úgy tudták, hogy az uralkodó vadászni ment – egy-két alkalommal bejárja Versailles vidékét, és saját szemével győződjön meg a nyomor nagyságáról.

A nagyvárosokban kaotikus helyzet uralkodott; az éh- és fagyhalál mindennap szedte áldozatait, a tűzifa hiánya pedig még a jobbmódúaknak is komoly gondot jelentett. A hóakadályok Franciaországszerte nehézségeket okoztak. A legsúlyosabb tehertétel természetesen az éhezéssel küzdő nagyvárosok élelemmel történő ellátása volt, mivel a hóakadályok még a legnagyobb városokat is elvágták a külvilágtól. E rendkívüli helyzetből adódó gyors intézkedések szükségességét igen hamar felismerte XVI. Lajos. Egyik első intézkedés gyanánt a katasztrófa sújtotta területek adóterheit egy királyi rendeletben radikálisan csökkentette. Ezzel párhuzamosan szegénykonyhák felállítására, közmunkák megszervezésére utasította rendőrfőnökét és egyúttal mintegy 3 millió livre-nyi összeget szabadított fel a különféle szociális intézkedések fedezésére.⁴¹ Udvarát adakozásra szólította fel, ruhát, élelmet osztatott a párizsiak között, akik sajátos módon juttatták kifejezésre hálájukat. A Louvre mellett hóból egy hatalmas piramist építettek az uralkodó tiszteletére és efféle verseket írtak rá:

*Lajos, a szegénység azt ad, amit adhat,
Jóságodért hóból készült jellel magasztalhat.*⁴²

Ez a sajátos építmény mintegy másfél hónapig állott, aztán szép lassan megrogyant és elolvadt, mint a Napkirály századában a francia uralkodók tekintélye.

A sors különös fintora az, hogy XVI. Lajos uralkodásának első nagy horderejű politikai döntésével tulajdonképpen végzetes korlátok közé szorította saját hatalmát. 1774-ban ugyanis feltámasztotta a parlamenteket, amelyek működését – szívós küzdelem eredményeképp – Maupeou kancellár 1771-ben felfüggesztette. A parlamenteket különben még XIV. Lajos halálának évében visszaállították, hogy azután a 18. század folyamán e testületek eleven gátjai legyenek mindenféle reformtörekvésnek. A parlamentek ugyanakkor roppant népszerűségnek örvendtek országszerte, hisz az ellenállást, az „ellenzékiiséget” testesítették meg a tekintélyt vesztett, erkölcstelen udvarral szemben. A nép Maupeou kancellár menesztése feletti elégedettségét, örömét az alábbi gúnydal jól érzékelteti.

*A chatou-i út porában
Gyülekszik a nép,
Hogy lássa Maupeou kancellár
Undorító fejét,
A porban ... a porban
A chatou-i út porában.⁴³*

Az engedékenység, a nép érzelmeire való apellálás az ifjú király „népszerűségi indexe” szempontjából ugyan érthető volt, ám az abszolút tekintély mindezért roppant nagy árat fizetett. A parlamentek öröklött állásait betöltő kiváltságosok oligarchiája sikerrel visszaver majd minden modernizációs kísérletet, XVI. Lajos pedig a döntő pillanatokban képtelen lesz arra, hogy a reformereket megvédve csatát nyerjen a jogászok, a nemesek és a papság ellenében.⁴⁴ Hiba lenne persze mindezért kizárólag XVI. Lajost felelőssé tenni, végtére ő XV. Lajos „özönvizének” örököseként lépett a trónra. Nem vitás, hogy elsősorban a reformok embereit igyekezett hatalmi pozícióba juttatni, menesztésük azonban korántsem pusztán királyi szeszély és akarat függvénye volt.

Az alapvetően jószándékú XVI. Lajos nevéhez persze egy sor komoly, a kor szellemében fogant intézkedés is kötődik, amelynek alapján nyugodtan kijelenthetjük: a francia történelemben ő az egyetlen igazán felvilágosult uralkodó. Szembesült mindazokkal a problémákkal, amelyek komoly fejtörést okoztak az ez idő tájt európai trónokon ülő kortársainak, sőt osztozott sorukban is, hisz érdemi eredményeket tulajdonképpen egyikük sem tudott elérni, a bukás pedig mindannyiuk esetében látványos és sokat mondó történelmi fordulattal párosult.

XVI. Lajos Franciaországában jelentős változások mentek végbe például az igazságszolgáltatás és a büntetésvégrehajtás területén. „Maga az a gondolat fog minket gyönyörködtetni – olvashatjuk XVI. Lajos 1780-as rendeletében –, hogy mi az igazi gonosztevők nyomorúságát is enyhítettük, és őket a világ előtt ismeretlen és sötétségben eltöltött szenvedésüktől megszabadítottuk, amelyek – hacsak a kinyilatkoztatás által mások intelmére szolgáló sokatmondó példává nem váltak – úgy az igazságszolgáltatás egészére nézve teljességgel haszontalanok és csupán csak szánalomra indíthatják az embert.”⁴⁵

A fentiek szellemében betiltották a már halálra ítélték további kínvallatását, és jelentős intézkedéseket foganatosítottak a börtönviszonyok átalakítása terén is. A királyi rendelet a foglyokkal történő humánusabb eljárás fontosságát hangsúlyozva tesz különbséget az elítéltek és az ítéletre várók jogi helyzeté között, ugyanakkor enyhébb bánásmódot irányoz elő azok számára, akiket eladósodás következtében csuktak le. A tömlöcök megnagyobbításával részben „emberibb”, részben „higiénikusabb” körülményeket akartak teremteni. Ennek megfelelően mindenekelőtt intézkedtek a beteg rabok elkülönítésének szükségességéről. 1784-ben részben humánus, részben városképi megfontolásokból a Bastille lebontását is tervbe vették. Helyén egy XVI. Lajosról elnevezendő teret akartak kialakítani, de ez az elképzelés anyagi okok miatt nem valósult meg.⁴⁶

A polgári igazságszolgáltatás hibái és túlkapásai elleni fellépés jegyében sor került a katonai törvénykönyv reformjára is. Egy 1775-ös királyi rendelet

értelmében békeidőben történő dezertálásért csak abban az esetben lehetett a legsúlyosabb büntetést kiszabni, ha az kegyetlenkedéssel, rablással és emberöléssel párosult.⁴⁷

Claude Louis Saint-Germainról, akit Turgot sugallatára bízott meg az uralkodó a hadügyi államtitkári teendők ellátásával, nemcsak Lavisse, hanem több mint fél évszázaddal később Matthew Anderson is úgy tartja, hogy a 18. századi Franciaország egyik legnagyobb katonai zsenije volt.⁴⁸ Ez az 1775. október 25-i kinevezésekor közel hetvenéves, rideg, beteges, korábban mellőzött öregember alig két évvel később bekövetkezett haláláig 98 rendeletet adott ki a hadsereg szervezetének korszerűsítése végett. Pragmatikus katonapolitikus volt, akit hidegen hagytak az udvar intrikái csakúgy, mint a felvilágosodás politikai íróinak katonai teóriái, hisz lényegében elvetette a filozófusok azon tételét, mely szerint a hadsereg a társadalom kicsinyített tükörképe kell legyen. Elutasította az ekkor megszülető és oly divatos katonapolgár fikció mítoszát, amely a háború és a béke, a hazafiság és a termelő munka, a fegyelem és az egyéni szabadság egyfajta szintéziseként született meg, és még e század gyakorlata bebizonyította, hogy egy a sok téveszme közül.⁴⁹

Saint-Germain nem értett egyet azzal a megállapítással sem, hogy aki jó a termelésben, az minden bizonnyal kitűnően megállja helyét a hadseregben is, mivel a 18. századi nagy háborúk tanulságaként arra a megállapításra jutott: e háborúk éppen azért nem jelentettek súlyos csapást a gazdaságra, mert a hadsereg a termelésben jelentéktelen szerepet betöltő emberek sokaságából állott. „Nem lehet vitás – írja 1779-ben Amszterdamban megjelent memorandumjában –, hogy egy hadsereg a lehető legjobb emberanyagból kell formálódjon; ám egy ütőképességszerű hadsereg létrehozása semmiképp nem eredményezheti a nemzet tönkretételét; sőt épp a nemzetet tennék tönkre azáltal, ha annak színéjébe vennék be a hadseregbe. A dolgok jelen állapotában a hadsereg csakis a nemzet söpredékéből állhat, olyanokból, akik teljességgel haszontalanok és ártalmasak a társadalomra nézve.”⁵⁰ Ez az első olvasatra hagyománytisztelőnek tűnő, valójában azonban nagyon is racionális megállapítás igen aktuális problémát feszeget: a hadsereg és a nemzet egymáshoz való viszonyát, és ez a felvilágosodás egyik nagy kérdésfelvetése volt.

XVI. Lajos uralkodásának – az 1780-as évek második feléig – kétségtelen sikerágazata a külpolitika volt, melynek eredményei sokkal inkább egy újfent felemelkedő, semmint egy hanyatló Franciaország képét vetítették előre. XV. Lajos halálakor Franciaország tekintélye már a múlté, az új uralkodó egyik első feladata tehát eleve nem lehetett más, mint megkísérelni országa régi nimbuszának feltámasztását. XVI. Lajos trónralépése pillanatától világos volt, hogy a külpolitikát alapjaiban másként képzele el, mint elődei. Rövidesen bebizonyosodott, hogy jó diplomáciai érzékkel megáldott, taktikus uralkodó, akinek túlzott óvatossága, közismert lassúsága diplomáciai síkon megfontolt és átgondolt külpolitikai döntéseket eredményezett, igaz, egy dologban hajthatatlan és meglepően következetes maradt: a Bourbonok Franciaországának hatalmi érdekeit soha nem rendelte alá holmiféle dinasztikus paktumpolitika szempontjainak. Ez az oka annak, hogy Marie Antoinette-nek – a belügyekkel ellentétben – a külpolitika alakításában érdemi befolyása soha nem volt, bár a királyné néhány alkalommal makacsul megkísérelte a Habsburg érdekek számára kedvező döntések kierőszoalását.⁵¹

XVI. Lajos külpolitikai elképzeléseinek megvalósításában jelentős szerepet játszott a külügyi államminiszter, Charles Gravier de Vergennes. Ez az idős, tapasztalt diplomata helyesen mérte fel, hogy a Habsburg politika nyugati orientációjának ellensúlyozására Európának ismételten szüksége van egy viszonylag erős, tekintélyes, ám békés Franciaországra. Az 1770-es évek dereka táján Versailles-ban tehát arra a helyes és jól időzített végkövetkeztetésre jutottak, hogy a kelet-európai felvilágosult abszolutizmusok birodalmi megfontolásai és a brit diplomácia elmúlt negyedszázadban tanúsított arroganciája némiképp módosította mind a keleti, mind pedig a nyugati trónusok hatalmi törekvéseit. XVI. Lajos ennek függvényében vont le a 18. századi francia külpolitika tanulságait, és ennek szellemében lényegében leszámolt a feldarabolások és osztozkodások kontinentális hagyományával.

II. József így azután hiába ajánlotta fel sógorának, hogy Bajorország osztrák érdekszférába történő bekapcsolása esetén a franciák fejbólintásának honoráriumaként Németalföld egy része lenne, a válasz Versailles részéről – az osztrákbarát körök minden igyekezete ellenére – elutasító volt. Franciaország nem engedhette meg, hogy az osztrák hatalom a német területek centrumában tovább erősödjék, hiszen ennek beláthatatlan következményei lettek volna, csakúgy mint Ausztria sikeres hollandellenes fellépésének. A bajor trónutódlás kapcsán Franciaország az 1779-es tescheni szerződéssel – saját jól felfogott érdekeit szem előtt tartva – keresztülhúzta a Habsburgok német területekre irányuló további behatolási kísérleteit. 1783-ban Versailles a Habsburg uralkodó tudomására hozta, hogy minden olyan elképzelést határozottan visszautasít, amely a török birodalom integritását veszélyezteti, míg az 1785-ös Fontainebleau-ban aláírt megállapodás értelmében a hollandok – élvezve Franciaország támogatását – részben megvédték a wesztfáliai békében biztosított hajózási és kereskedelmi érdekeiket.⁵²

Vergennes tehát határozott és kézzel fogható gesztusokkal látványosan tudtára adta Európának: a jelenlegi Franciaország többé már nem agresszív hatalom, hanem a kontinentális status quo, a rend és a nyugalom feltétlen híve. Olyan hatalom, amelyik még szövetségese ellenében is képes megvédeni a kisebb államok területi integritását. Trónusán kiszámítható, megfontolt koronás fő ül, aki személyében is garanciát jelent Európa középhatalmai számára, és aki végső soron képes arra, hogy II. Józsefet előbb nyugati terjeszkedésének, majd németalföldi birtokainak feladására bírja úgy, hogy ennek fejében nem nyújtott be francia területi igényeket tartalmazó „számlát.” Ezt a békés, egyensúlyra törekvő kontinentális politikát teljes siker koronázta. Anglia elszigetelődött, hisz szétválasztották a brit stratégia „szárazföldi” és „tengeri” ágát.

XVI. Lajos uralkodása idején – először a történelmük folyamán – a franciák kizárólag a tengeri és a gyarmati háborúra összpontosíthatták erőforrásait. A britek ennek következtében nemcsak az észak-amerikai gyarmataikat veszítették el, hanem a francia–holland–spanyol együttműködés eredményeképp azt is tudomásul kellett vegyék, hogy tengeri fölényük bizonyos helyzetekben átmenetivé válhat, sőt olykor még a Csatorna feletti korlátlan angol uralom is veszélybe kerülhet.⁵³

Úgy tűnt, a Bourbonok hatalma ismét a zenithez közelít. Anglia Versailles-ban kénytelen volt elismerni a szabadságukért küzdő észak-amerikai

gyarmatok függetlenségét, a burgundiai Dôle városában pedig szobor hirdette a francia uralkodó újszerű dicsőségét. XVI. Lajos e forradalom alatt lerombolt márvány alkotás tanúsága szerint oly szerepkörben tetszelegetett, amelyben elődei soha. Az állva ábrázolt király határozott, magabiztos mozdulattal mutatott a földgömbre, a szobor talapzatán pedig felirat hirdette az új programot: „Szabadságot a tengereknek,” vagyis gyarmatokat Franciaországnak. E program „megjelenítése” külön hangsúlyt kapott a már említett 1786-os normandiai út alkalmával. XVI. Lajos Cherbourg kikötőjében – ahol immár évek óta komoly korszerűsítési munkálatok folytak – tengerre szállt, s a Patriote fedélzetén ebéden látta vendégül a magasrangú tengerésztiszteket.⁵⁴

1783 az illúziók és nagy remények esztendeje volt. A franciák meg voltak győződve arról, hogy országuk „töretlenül halad a kiteljesedés felé” – írja emlékirataiban az amerikai függetlenségi háborút végigharcoló fiatal Ségur gróf. „Büszkék voltunk arra, hogy franciák, és még büszkébbek voltunk arra, hogy a 18. század franciái vagyunk, mely századra úgy tekintettünk, mint a Földre varázsolt aranykorra.”⁵⁵ Csakhogy a francia marinizmus rengeteg pénzbe került. XV. Lajos uralkodásának vége felé a flotta éves költségvetése 25 millió livre körül mozgott. 1776-ban ez már 34 milliót tett ki, 1780-ban pedig már közel 170 millió livre körül volt a haditengerészet éves költségvetése.⁵⁶ Azaz alig több mint fél évtized leforgása alatt a tengeri politika költségvetése meghétszereződött, miközben az anyagi erőforrások előteremtésének feltételei mit sem változtak. Ha valaki, akkor XVI. Lajos kétségtelenül legtehetségesebb pénzügyi államminisztere, Turgot tisztában volt ezzel. Miniszteriségének rövid periódusában következetesen szembeszállt a nagyhatalmi ábrándokat kergető és oly sok pénzt felemészítő fegyverkezési és marinista elképzelésekkel, hisz világosan látta: a privilégiumok szövevényén nyugvó francia gazdaság ezen elvárásoknak súlyosabb következmények nélkül nem képes megfelelni. Inkább arra igyekezett rávenni az uralkodót, hogy a gazdaság rendbehozatalára fordítsa energiáit.

XVI. Lajos nem sokat értett a gazdasághoz. A privilégiumok falát csak félve bontogatta, s e téren a legkisebb ellenállás is megtorpanásra készítette. Ugyanakkor rendeletek sora bizonyítja, hogy akarta a reformokat. Beleegyezett például abba, hogy az ország kereskedelmének élénkítése végett eltöröljék az országutakon és a nagyobb folyókon fizetendő vámokat; ez bizony jó néhány efféle privilégiummal bírót érzékenyen érintett. A jobbágyok helyzetének javítása és elégedetlenkedésük lecsillapítása végett 1779-ben királyi rendelet törölte el a holtkéz jogot, egy évvel később pedig a fejadó felülvizsgálatára került sor. A gabona kereskedelem szabadabbá tétele, a céhek, a céhtanácsok és a robot eltörlését célzó rendelkezések sora igazolja, hogy az uralkodó tulajdonképpen szimpatizált a fiziokraták elképzeléseivel.⁵⁷

Nem véletlen, hogy XVI. Lajos a kortársak által a radikális változások elkötelezett híveként számontartott Turgot-ot nevezte ki pénzügyi államminiszterré, aki François Quesnay és Jean Claude Vincent de Gournay mellett a fiziokrata tanok megalapítójaként és rendszerezőjeként tartanak számon. Anne Robert Jacques de Turgot bizonyos értelemben nem az első, hanem sokkal inkább az utolsók egyike azon „újítók” között, akik társadalmi és gazdasági programmal rendelkeztek, de látványosan megbuktak a privilegizáltak ellenében. A 18. századi Franciaország kegyvesztett reformereinek sorát még

Germain Louis Chauvelin nyitotta meg. Őt Fleury kardinális 1737-ben kényszerítette arra, hogy lemondjon posztjáról. Húsz évvel később hasonló sors várt Jean Baptiste Machault d'Arnouville-re. Vele szemben a forradalom épp oly kegyetlen volt, mint annak idején adáz ellenfelei, hisz a kilencvenegy éves vak, süket öregembert forradalmi törvényszék elé állították, majd kivégezték. Kettejük között René Louis d'Argenson volt a francia királyság erős embere, de 1747-ben ő is távozni kényszerült, és ezzel még korántsem teljes a lista.⁵⁸

1774-től az ősi normandiai nemesi családból származó Turgot vette át a reformerek staféta botját és tett erőfeszítéseket Franciaország átalakítására. A királyhoz írott 1774. augusztus 24-i levelében programjának lényegét az alábbiakban foglalta össze: a fő feladat elkerülni a pénzügyi összeomlást úgy, hogy sem az adókat nem növeljük, sem kölcsönöket nem veszünk fel. Ennek szellemében elsődleges célja a gazdaságot béklyóba verő privilégiumok eltörlése mellet egyfajta képviseleti rendszer kialakítása volt. Szigorú rendszabályai takarékosásra intették még az udvart is, amely – élén a királynéval – mindenféle megszorító pénzügyi intézkedés létjogosultságát megkérdőjelezte, jöllehet Turgot igyekezett jó példával elől járni. Egyik első intézkedése az állami tisztviselők igen magas honoráriumainak radikális csökkentése volt, ezért többek között saját fizetését évi 142 ezer livre-ről 82 ezerre szállította le.

A birtokosokat érthető okokból leginkább a vámjogok felülvizsgálata, a gabona szabad forgalma és a robot pénzszolgáltatásra történő változtatása idegesítette. Következett a céhek megszüntetése, aminek eredményeképp a legtöbb iparág üzésének jogát egyszerű hivatali bejelentés révén el lehetett nyerni. A fiziokratizmus a cenzúra visszaszorításával a sajtó-és gondolatszabadság előtt is teret nyitott. Ennek köszönhetően a filozófusok az ész, az erény emberét ünnepezték Turgot-ban és további kemény lépéseket vártak attól az embertől, aki mind a felvilágosult udvarokban, mind Angliában ropant nagy népszerűségnek örvendett.

A reformoknak azonban voltak előre nem várt következményei is. A különféle paraszti terhek megtagadása mindennaposá vált, sőt egyre több támadás érte az ősi ellenségképet, a kastélyt. A gabona szabad forgalma kedvezett a spekulációnak, amely egyrészt áremelkedést, másrészt éhínséget eredményezett. Kitört az ún. lisztháború („Jean Farine”). A vidék lázadása és a városi plebejusok mozgolódása kedvező alkalmat kínált a parlamenteknek arra, hogy a társadalmi rend megvédése érdekében rávegyék a királyt Turgot menesztésére. A pénzügyek irányítója 1776 tavaszán emelt fővel vette tudomásul, hogy kegyvesztett lett, s XVI. Lajos érzelmes, a menesztés felett már-már bocsánatkérően szabadkozó levelére öntudatosan így válaszolt: „Uram, hiszem, hogy legjobb meggyőződéseim szerint cselekedtem; őszintén kívánom, hogy Ön mindenkor megmaradhasson abban a hitben, hogy én hibáztam...”⁵⁹

Turgot feláldozásával odalett a monarchia egészét átfogó korszerűsítés utolsó lehetősége, és egyúttal világosan kirajzolódtak a XVI. Lajos képviselte politikai elképzelések önellentmondásai. Az uralkodó ugyanis tisztában volt a reformok szükségességével, sőt vállalta és bizonyos fokig támogatta is azokat, ám abszolút uralkodóként gyöngének és engedékenynek bizonyult a parlamentek ellenében, a deprivilegizáció gondolatát pedig tradicionalizmusa következtében saját, egyébként igencsak szűkkeblű nemessége jogfosztottsága-

ként fogta fel. Ezért aztán a sorsdöntő pillanatok királyi állásfoglalásai – melyek helyességében olykor leginkább maga az uralkodó kételkedett – keresztülhúztak mindennemű újító szándékot.⁶⁰

Turgot Jacques Necker követte. E genfi születésű államférfi elsősorban bankár volt, aki 1777-től 1781-ig, illetve 1788-tól – 1789 júliusában történt néhány napos menesztését nem számítva – 1790-ig irányította Franciaország pénzügyeit. Necker, bár sokat tanult a fiziokratáktól, kezdettől fogva elutasította elődje gazdasági szabadságelvét. A „gondoskodó állam” híve volt, mivel a 18. századi éhséglázadások tanulságaképpen arra a következtetésre jutott, hogy az államnak ésszerű politikával meg kell előznie a gabonaárak ingadozását az alattvalók létbiztonsága és a társadalom nyugalalmának biztosítása érdekében. Az állami beavatkozás fontosságát szem előtt tartva komoly változtatásokat vezetett be a pénzügyi adminisztráció különféle ágazataiban, és remekül kamatoztatta bankári gyakorlatát a kölcsönök és egyéb járadékok elhelyezése terén. Necker azonban mindenekelőtt a közvélemény embere volt, aki akkor, amikor a parlamentek nem támogatták kölcsönigénylési elképzeléseit, megírta híres és később hírhedté vált „Beszámoló”-ját (Compte rendu au roi), mely 1781-ben százezres példányszámban látott napvilágot.⁶¹

A forradalom kirobbanásáig a francia gazdaság szerkezetében érdemi változás nem ment végbe. A közvetlen adók például a bruttó nemzeti terméknek csak alig 10%-át tették ki Franciaországban, míg a nagyságrendben közel azonos angol bruttó nemzeti termék 22%-a folyt be az indirekt adókból.⁶² A reformelképzelések kivitelezésével kísérletező miniszterek jöttek-mentek, de az uralkodó hajthatatlan volt az Ancien Régime társadalmának jogállása dolgában, noha a kiváltságosok egyre gyanakvóbban tekintettek a reformokkal továbbra is kacérkodó, és ezzel párhuzamosan döntéseiben mindinkább elbizonytalanodó királyukra, akinek gondjait ez idő tájt már külpolitikai nehézségek is szaporították.

Vergennes 1787-ben bekövetkezett halála után Franciaország Európában betöltött korábbi „mérséklő” szerepe lassan hanyatlani kezdett. A francia udvar hollandiai befolyása csökkent Poroszország és Ausztria ellenében, Bécs és Szentpétervár együttműködésének jegyében pedig II. József háborút tervezett, majd kezdett a törökök ellen. A francia diplomácia mindinkább légüres térbe került. A forradalom előestéjén London orosz- és osztrákelleses fellépést várt Versailles-tól, míg Szentpétervár porosz- és angolelleses magatartásra igyekezett rábírní Vergennes utódját, a habozó, ám nem túl jó taktikai érzékkel megáldott Montmorint, aki egyrészt egy esetleges angol–orosz közlekedéstől rettegett, másrészt aggódva figyelt Londonra, ahonnan olykor méla közönnyel, olykor szenvedélyes érdeklődéssel viszonyultak a kontinens ügyeihez. Mindenesetre Franciaország most nemigen volt abban a helyzetben hogy aktivizálódjék. XVI. Lajos energiáit ekkor már szinte kizárólag a belpolitikai feszültségek kötötték le.⁶³

A parlamentek ugyanis keményen szembeszálltak az udvar kölcsönigényeivel és megtagadták az új adók kivetését. XVI. Lajos ezért 1787 februárjában összehívta az Előkelők Gyűlését, ám ez a testület nem tudott, nem mert és nem is nagyon akart részt vállalni az újabb adóemelésekben. Túl szűkeblű volt ahhoz, hogy megnyirbálja a kiváltságokat, és túl gyáva ahhoz, hogy felvállalja az újabb adók kivetésének esetleges következményeit. E testület te-

hát, mely eredendően az istennek felelős legfőbb hatalom támogatására volt hivatott, gyakorlatilag cserben hagyta az uralkodót, majd némi töprengés után – nem alaptalanul – arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az ország adójának emelése dolgában egyedül a Rendi Gyűlés illetékes. A helyzet bizonyos értelemben alkotmányos válságra emlékeztetett, ám nem nélkülözött bizonyos pikantériát sem, hiszen az Ancien Régime egyik specifikuma épp az írott alkotmány hiánya.⁶⁴ Az Előkelők Gyűlése 1787 júliusában dolgvégezetlenül feloszlott, mialatt a Párizsi Parlament egyre hangosabban követelte a Rendi Gyűlés összehívását.

Így az Ancien Régime pénzügyi válságának valós dimenziója a társadalom egészét átfogó válság formájában öltött testet. Az abszolút hatalom mozgásterét tehát gyakorlatilag megszűnt, miközben a polgárság már valamiféle „nemzetgyűlés” ideáját kezdte dédelgetni. XVI. Lajosnak nem volt sok választása, meg kellett barátkoznia a Rendi Gyűlés összehívásának gondolatával. Ezt hosszú vajúrást követően 1788 júliusában vette tudomásul, majd az augusztus 8-i rendeletében úgy „döntött,” hogy a következő év májusa lesz a megnyitás időpontja.⁶⁵

A Rendi Gyűlés ideájának elfogadását és az időpont kijelölését követően még jónéhány fontos probléma várt megoldásra. Milyen „alapokon” hívják össze e Gyűlést? Milyen legyen a választókerületek beosztása? Rendenként válasszák-e a küldötteket? Több mandátumot biztosítva figyelembe vegyék-e azt a hatalmas tömeget, amit a harmadik rend a két kiváltságos renddel, a papsággal és a nemességgel szemben képvisel? Másképpen fogalmazva: visszamenjenek-e 175 évet (1614 óta nem hívták össze a Rendi Gyűlést), vagy pedig elismerjék azokat a gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi változásokat, amelyek az azóta eltelt közel kétszáz esztendőben lejátszódtak Franciaországban.

Az 1788. év vége táján e kérdések foglalkoztatták leginkább XVI. Lajos egyre kevésbé engedelmes alattvalóit. A hagyományokat híven követő monarchia egyébként meglepően rugalmasnak bizonyult. Az őszy folyamán számos konzultációt tartottak a tisztviselőkkel, az egyetemekkel, a tudós társaságokkal és a Tartományi Gyűlésekkel, majd a következő javaslatot tették le XVI. Lajos asztalára. A választási keret – 1614-es alapokon – a baillage, illetve a sénéchaussée marad, ez az oly képlékeny bírósági körzet. A harmadik rendnek kétszer annyi képviselője lesz, mint a kiváltságos rendeknek, ám a tanácskozás rendenként történik. Semmilyen döntés nem született viszont azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a választott küldöttek személyenként vagy rendenként szavazzanak-e.

A király a választási szisztéma eldöntésénél – jóllehet látta annak tökéletlenségét – tiszteletben tartotta a tradíciókat, ugyanakkor széles körű érdekegyeztetésre is törekedett. Ennek eredményeképp a választhatósághoz megkívánt feltételek meglepően liberálisak voltak: elegendő 25 évesnek, franciának és adózóként számbavétehetőnek lenni. A választási törvény értelmében csak a nők (a nemes hölgyek képviseltethették magukat!), a nyomorgók és a külföldiek voltak kizárva. Miután a Rendi Gyűlésbe történő választások mikéntjének vitája lezárult, az ország a tényleges választási periódushoz érkezett.

A munkálatok oroszlánrészre azonban még hátra volt. A gyűlésbe hívó levelek elkészítésére irányuló királyi rendelkezés a következőkben határozta

meg a teendőket. Szóvivőket kell választani, néha többszörösen összetett választásokon, ám egyúttal panaszfüzeteket kell szerkeszteni, melyeket a nemzet képviselői a királynak fognak átnyújtani.

XVI. Lajos lényegében kettős célt tűzött ki a folyamatában kissé hosszasan ismertetett tárgyalások elé: egyrészt joggal remélte, hogy országa képviselői tanácsokkal látják el királyukat, másrészt őszintén bízott abban, hogy ezáltal méginkább lehetősége nyílik megismerni alattvalói kritikáit és vágyait, éljenek azok vidéken vagy városban, legyenek gazdagok vagy szegények. Az így megszületett panaszfüzetek mindenesetre ékesen bizonyítják, hogy a forradalom előestéjén a franciák mennyire ragaszkodtak még a monarchiához és XVI. Lajos személyéhez. Igaz, alkotmányosságot követeltek, a bajokért viszont kizárólag a minisztereket tették felelőssé. Az állam szerepét – a panaszfüzetek tanúbizonysága szerint – a nép és a hatalom közötti kapcsolóként fogták fel, miközben nem volt konszenzus a Rendi Gyűlésen történő szavazás mikéntjéről. A polgárság a nemzeten belüli helyének elismertetéséhez a személyenkénti szavazás bevezetésével akart eljutni, a papság és a nemeség ellenben a rendenkénti szavazás szisztémájához ragaszkodott.⁶⁶

A forradalom és király viszonyát boncolgató számtalan monográfiában és tanulmányban, amelyekben különféle ítéletek sokaságával találkozunk, egyetlen közös nevező világosan megfogalmazódik: XVI. Lajos tulajdonképpen döntésképtelen szereplője, amolyan bábfigurája volt az események árjának, hisz többé-kevésbé fogalma sem volt arról, hogy valójában mi is történik körülötte. A kezdetet pusztán lázadasként értékelte, a tömegmozgalmak ismétlődései láttán pedig mindössze azok az évszázados beidegződések, politikai reflexek működtek nála, amelyek a hagyományok szellemében fogant abszolút királyi tekintély megvédésének elengedhetetlen szükségességére koncentráltak. Annak a lehetősége, hogy 1789-ben valami olyasmi kezdődött el, ami magasabb rendű a királyi hatalomnál, meg sem fordult a fejében. Számára a „revolúció” egy általános lázadás jelentéstartalmát hordozta.⁶⁷ Azt, hogy az események mögött a változások sokoldalúsága, a zsarnokellenesség, a hagyományokkal történő szakítás, a régi Franciaország tagadása, az alkotmányosság és a nép önfelszabadítási igényének együttese keresendő, egyáltalában nem, vagy csak igen későn ismerte fel.⁶⁸

A forradalom XVI. Lajosának politikusként csupán hibás döntések sorozatára futotta erejéből. A nemzetgyűlésben lépésről lépésre szembeálltak a királlyal, aki neveltetése és egyéni adottságai révén képtelen volt arra, hogy akarát akár egyetlen egy esetben is érvényre juttassa. Párizs, a centrum először arra kényszerítette őt, hogy tudomásul vegye a feudalizmus eltörlésének és az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának szellemét, majd – fizikai mozgásterét korlátozva – egyszerűen beköltöztette uralkodóját a Tuillériákba. A politikai fejleményeket alapvetően befolyásolták XVI. Lajos szerencsétlen intrikái és ármányai. A francia király ígértetett félelmei mértékében, és soha nem tartotta meg azokat reményeinek mindenkor rosszul felmért lehetőségeiben bízva. „Az ígéretek és az eskük semmit sem számítottak, időnyerés céljából ügyetlenül felhúzott homlokzatok voltak egy még otrombább intrika elleplezésére, amelyet azért találtak ki, hogy megszegjenek minden ígéretet és esküt.”⁶⁹

XVI. Lajos dinasztikus szolidaritásban reménykedő konspirációi ezért

nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a kormányforma, a monarchia vagy köztársaság alternatívája befelé polgárháborúba, kifelé pedig honvédő háborúba torkollott. Ezért árulóként, nem pedig zsarnokként ültek törvényt felette.⁷⁰ Következésképp perében védői hiába vonták kétségbe a Konvent bíraskodási jogát, ez csupán jogászi érv volt egy alapvetően politikai telítettségű ügyben. Így azután öt hónapi Tuillériákbeli „uralkodás” után XVI. Lajos útja a Temple börtönébe, innen pedig a vérpadra vezetett.

XVI. Lajos, aki a forradalom alatt egyáltalán nem tudott uralkodni, tudott túrni, szenvedni és meghalni. A halálos ítélet végrehajtására várva bizonyára sok minden megfordult a fejében, s talán utolsó óráiban felsejlett előtte az a fal is, amelyet a monarchia eszméje és a demokrácia lehetőségei közé épp ő húzott fel 1789-től tanúsított rövidlátásával és önzésével.

1793. január 21-én bátran lépett a vérpadra. A vesztőhelyen már nem egy halálra ítélt uralkodót, hanem sokkal inkább egy romantikus attitűdök kényszerű birtokában lévő mártírt láthatunk viszont. Henri Essex Edgeworth de Firmont apát, aki 1792. augusztus 10-e után titkos kapcsolatot tartott fenn a fogságban lévő királyi családdal és az emigránsokkal, így írja le emlékirataiban XVI. Lajos életének utolsó perceit: „A vesztőhelyre igen meredek út vezetett. A király visszautasította, hogy karomra támaszkodjék, és ítéletébe beletörődve, azt hiszem, egy pillanatra sem hagyta cserben bátorsága. Sőt, legnagyobb meglepetésemre, megtéve az utolsó lépcsőfokot is megfordult ... és pusztá tekintetével elhallgattatta a vele szemben álló mintegy tizenöt-húsz dobot, majd hangosan ... ezeket a felejthetetlen szavakat mondotta: ‘Ártatlanul halok meg. A bűnöket, amelyekkel megvádoltak soha nem követtem el. Megbocsátok halálom okozóinak, és kérem Istent, hogy a vér, amelyet most kiontani készültek, soha ne hulljon vissza Franciaországra.’”⁷¹

Kivégzéséről két nappal később a *Moniteur* szenttelen tudósítója is beszámol: „A főparancsnok és a községtanács megbízottai reggel fél kilenckor érkeztek Capet Lajos lakosztályához. A parancsnok tolmácsolta az imént kapott parancsot, mely szerint ő kíséri el a kivégzésre. Lajos három percet kért, hogy gyóntatójával beszélhessen; ezt megadták neki. Röviddel ezután Lajos egy csomagot mutatott a megbízottaknak azzal a kéréssel, hogy juttassák el azt a párizsi községtanács közgyűléséhez. Jacques Roux polgártárs erre azt válaszolta, hogy ezt a feladatot nem vállalhatja magára, mivel az ő küldetése a kivégzésre történő elkísérés. Erre Lajos ennyit felelt: „Ez igaz.” A csomagot végül a községtanács egy másik tagjának adták át, aki vállalta annak továbbítását.

Ekkor Lajos így szólt Santerre-hez: „Induljunk, készen vagyok.” Lakosztályából lépve arra kérte a városi tisztségviselőket, hogy ajánlják a községtanács szíves figyelmébe a szolgálatára kirendelt személyzetet, és ériék el, hogy komornyikját, Cléry-t a királynő (itt kijavította magát: a feleségem) mellé rendeljék. Közölték Lajossal, hogy minden kérését jelenteni fogják a tanácsnak.

A belső udvaron Lajos gyalog haladt keresztül; a külsőben beszállt egy kocsiba, amelyben rajta kívül gyóntatója és két csendőrtiszt foglalt helyet. (Az ítéletvégrehajtó a *place de la Révolution*-on várt rájuk.) A menet a körúton haladt egészen a kivégzés helyszínéig; a kocsiban végig néma csend uralko-

dott. Lajos a haldoklók imádságait olvasságta. Tíz óra tíz perckor érkeztek a place de la Révolution-ra. Lajos levetette ruháit, majd határozott léptekkel felment a lépcsőn, és a vesztőhely bal széle felé haladva viszonylag nyugodtan a következőket mondta: „Franciák! Ártatlanul halok meg. Minden ellenségemnek megbocsátok és kívánom, hogy halálom a nép hasznára váljék.” Úgy tűnt, hogy még tovább akar beszélni, de a főparancsnok utasította az ítélet-végrehajtót: teljesítse kötelességét.

Lajos feje reggel tíz óra húsz perckor hullott le; ekkor felmutatták a népnek. Rögtön kiáltozás hallatszott mindenfelől: „Éljen a nemzet! Éljen a Francia Köztársaság!” A holttestet azonnal elszállították a Madeleine templomba. Itt a házassága alkalmával meghaltak és az augusztus 10-én lemészárolt svájciak közé temették el.⁷² A sírgödör, melyet teleraktak mésszel, tizenkét láb mély és hat láb szélességét.⁷³

XVI. Lajos halála valójában csak kezdő akkordja volt annak a történelmi folyamatnak – a Bourbonok szemszögéből nézve inkább kálváriának –, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal bő fél évszázadig tartott. A 19. század lassan elsöpörte a királyok régi Franciaországát, s e bukás hosszú agóniáját egyéni tragédiák sora kíséri. A néhai XVI. Lajost Marie Antoinette és Élisabeth hercegnő (XVI. Lajos húga) követte a vérpadon. A szerencsétlen dauphin, akit XVII. Lajos néven ismerünk, soha nem került trónra. Szüleitől elszakítva az árva neveltetésével először Robespierre hívét, Simon párizsi vargát bízták meg, aki ugyan jól bánt a gyermekkel, de a jakobinus vezető bukásakor őt is kivégezték. A trónörökös még alig volt tízéves, amikor csonttuberkulózisban meghalt. (Más verzió szerint egyszerű polgárként álneven békében élte le életét Angliában.)⁷⁴ XV. Lajos leányai, Adelaide és Victoire száműzetésben haltak meg. A Condé három nemzedéke, a családfő, fia Bourbon herceg és unokája Enghien herceg saját nemzete ellen harcolt. Ez utóbbit a vincennes-i erőd árkában lötték agyon. Province grófja (XVI. Lajos idősebb öccse, XVIII. Lajos néven 1814–1824 között Franciaország királya) és Artois grófja (XVI. Lajos legifjabb öccse, X. Károly néven francia király 1824–1830 között) egymást követték a trónon, ám az előbbinél elmaradt a reimsi koronázás, az utóbbi pedig nem talált magának helyet Saint-Denis-ben. A névsorban találunk még egy gyermeket, aki 1774-ben a Valois hercege előnevet kapta, egykor majd mint Lajos Fülöp került trónra. Ő száműzetésben halt meg. Vadász Sándor találóan írja, hogy a forradalmak által megdőntött dinasztiák vétkeiért valamelyik uralkodónak előbb-utóbb vezekelnie kell.⁷⁵ E „vezeklők” egyikét XVI. Lajos néven tartja számon a történelem.

XVI. Lajos végrendelete ⁶

A tellyes Szent Háromság Atya, Fiú, és Szent Lélek Istennek nevében. Ma Karátson Havának 25-dikén 1792-dik esztendőben. Mivel én XVI. Lajos, Frantzia országnak királya, régebbsen tartatom már négy holnapoknál Vérséggemmel együtt a Templom tornyába⁷⁷ azok által bezárva, akik ennek előtte Alattvalóim valának; ezenkívül mivel mindennemű társalkodástul, és ami nagyobb már e folyó holnapnak 11-dikétül fogva, még a Vérséggemmel való együtt lételétül is megfosztattam, és egy oly per foly ellenem, melynek kimenetelét az embereknek különbféle indulati miatt lehetetlen előre látni, és a

melyre se legkisebbszint, sem okokat nem lehet találni egy álló Törvényben is; és mivel az Isten kívül nints más Tanuja az én gondolatimnak: ennek jelenlétében tehát kifejezem az én utolsó akaratomat és gondolatimat. Lelkemet ajánlom az én Teremtő Istenemnek, s kérem, hogy fogadja bé azt, a maga könyörületességébe, és ne ítélje önnön érdemeim; hanem a mi Megváltó Urunk Jésus Kristus érdemei szerént, aki mi érettünk emberekért áldozatul mutatta bé magát az ő Mennyei Szent Attyának, akármely méltatlanok legyünk is mi arra, s kivált én.

Én, a mi Szent Anyánknak, a Római, Katholika, és Apostoli Anyaszentegyháznak egységében halok meg, mely szakadatlan folyamattal hozza le a maga hatalmát Szent Pétertől, akire bízta azt a Jésus Kristus.

Én hiszem erősen, és vallommind azt, ami a Hit Ágozatiban az Istennek és Anyaszentegyháznak parantsolatiban, a Szent Szentségekben és Titkokban foglaltatik úgy, amint a Katholika Anyaszentegyház tanít, és mindenkor tanított. Én nékem soha se jutott eszembe, hogy bíróvá tegyem magamat azon tudományoknak különböző magyarázatjokra nézve, melyek szakadásokra osztják a Jésus Kristus Anyaszentegyházát; hanem mindenkor azon végzésekhöz tartottam magamat, és fogom is tartani mindenkor, ha az Isten élettemnek kedvezend, melyeket a Katholika Anyaszentegyházzal egyesülve hoztak, és fognak hozni az Anyaszentegyháznak Elöljárói, a Jésus Kristustól fogva való tudománya szerént az Anyaszentegyháznak. Tellyes szívemből sajnálom azon Atyámfiat, akik hibázhatnak, de én nem ítélem meg őket, és a keresztényi szeretet tudománya szerént mindnyájokat szeretem a Jésus Kristusban. Kérem az Istent, hogy botsássa meg nékem minden bűneimet; szorgalmasan megvizsgáltam lelkem ismétét, hogy bűneimet megismérjem, gyűlöljem, és az ő Szent színe előtt magamat megalázzam; és mivel nints Katholikus Papom, akinek szolgálatjával erre a végre élhetnék, tehát kérem az Istent, fogadja el az én gyónásomat, és leginkább bűneim miatt való mély bánatomat, hogy oly rendelések alá írtam a nevemet, (jöllehet akaratom ellen) melyek ellenkezhetnének a Katholika Anyaszentegyháznak rendtartásával és Hitével, amellyhez én mindenkor hív voltam. Kérem az Istent, vegye bé erős feltett szándékomat, mely szerént hogy ha életben megtart, mihelyst módom lesz benne, azonnal Katholikus Pap szolgálatjával fogok élni, minden bűneimet meggyónni, és a Penitentzia Szentségével élni.

Kérem mindazokat, akiket vigyázatalanságbul megbánthattam (mert nem emlékezem, hogy valakiknek szántsándékkal lettem volna bántására), valamint azokat is, akiknek rossz példát adhattam, vagy botránkoztatására szolgálhattam alkalmatosságot, hogy engedjenek meg, ha ellenek vétettem. Kérem mindazokat, akikben felebaráti szeretet vagon, hogy egyesítsék könyörgéseket az enyémmel, hadd nyerhessem Istentől bűneimnek tellyes botsánátját.

Tellyes szívemből megbotsátok azoknak, akik nékem ellenségeimmé lettek, ámbár erre soha se szolgáltattam nekik legkisebb alkalmatosságot is. Kérem az Istent, kegyelmezzen meg mindezeknek, mind pedig azoknak is, akik hamis vagy rosszul értett buzgóságbul sok rosszat követtek el velem.

Istennek ajánlom Feleségemet, Gyermekeimet, Húgomat, Nénéimet, s Ötséimet, mindazokkal egyetemben, akik vagy a vérség által, vagy más akármely módon köttettek közelébbtől hozzám. Kérem különösen az Istent azért,

fordítsa a maga könnyörületességének szemeit az én Feleségemre, Gyermekeimre és Húgomra, akik régtől fogva szenvednek már velem; gyámolítsa őket a maga kegyelmével, hogy ha tőlem meg találjanak fosztatni, mindaddig, méglen ezen a mulandó világon fognak élni.

Ajánlom magzatimat Feleségemnek, soha se kételkedtem én az ő Anyai indulatja eránt, mellyel hozzájok viseltetett. Mindenek felett ajánlom néki, hogy belőlök jó keresztényeket, s emberséges embereket neveljen; úgy nézesse velek ennek a világnak dütsőségeit (ha talán azoknak birodalmára kárhoztatnának), mint veszedelmes és el múltó jókat, s egyedül fordíttassa velek szemeket az örökké valóságnak állandó, és megmaradandó boldogságára. Kérem a Húgomat, tartsa fel továbbra is gyermekeim eránt mutatott érzékeny indulatját, és hogy ha édes Anyoktul szerentsétlenül megfosztatnának, váltsa fel ennek helyét.

Kérem az én Feleséget, botsásson meg nékem mindazokért, melyeket érettem szenved, és azon kedvetlenségekért, melyeket okozhattam néki házassági életünknek folyamatjában, valamint ő is bizonyos lehet azeránt, hogy semmit ellene fenn nem tartok, amivel talán gondolná, hogy engemet megbántott.

Igen nagyon szívekre kötöm Gyermekeimnek, hogy azon kötelességek után, melyekkel az Istennek tartoznak, és amelyek mindenkor mindenek felett valók, első kötelességeknek tartsák lenni az egymás között való békességes élest, az Anyok eránt való alázatos engedelmességet, és a meghálálást minden gondoskodásiért és bajlakodásiért, melyeket elkövet mellettek, és rólam meg emlékeztén. Kérem őket, hogy úgy nézzék az én Húgomat, mint második Anyokat.

Javaslom a Fiamnak, ha az a szerentsétlenség éri, hogy Királya talál lenni, gondolja meg, hogy egészen a maga Polgár Társainak boldogságokra tartozik gondot viselni, hogy kötelessége nem adni szívében helyt a gyűlölségnek és bosszúállás kívánságának, nem tekinteni mind nevezetesen azokra, amik illetik az én szerentsétlenségemet, s azon nyomorúságokat, melyeket szenvedek, hogy tsak a Törvények szerént való országlás által mozdíthatja előbb a Népek boldogságát: de egyszersmind, hogy nem másképpen szereshet tiszteletet egy Király is a Törvényeknek és hajthatja végre azt a jót, amit szíve kíván, hanem ha szükséges hatalommal bír, és ha meg vagyon kötve a maga munkálkodásiban, s nem eszközölhet tiszteletet, többet árt, mint használ az országnak. Ajánlom néki, gondolja meg, hogy Szent adósság az, melyet azoknak gyermekeikért, s Attyokfiaikért magamra vettem, akik megholtak vagy szerentsétlennékké lettek érettem.

Tudom, hogy az én szogálatomban volt személyek közül egynehányan nem úgy viselték magokat, amint tartoztak volna, s még háládatlanságot is mutattak hozzám, de én nékik megengedek: (a háborgás és a felzundulás szempillantásaiban nem bír az ember gyakran magával) és én kérem a Fiamat, hogy ha módja lesz benne, nézzen egyedül azoknak szerentsétlenségekre.

Kívánom itt megbizonyítani azok eránt való háládatosságomat, akik valóságos és magok haszna nélkül való hajlandóságokat mutattak hozzám. Ha egyrésztül fájdalmas megilletődést szerzett bennem azon embereknek háládatlanságok és hívségtelenségek, akiket mind magokat, mind rokonaikat és barátjaikat szakadatlan folyamatu jókkal tetézttem; vigasztalásomra volt más-

részről azon hajlandóságnak, s ingyen való hozzám vonzódásnak tapasztalása, melyet sokan mutattak hozzám. Kérem fogadják el ezért való köszönetemet. Amely állapotban vagynak még most a dolgok, attúl tartanék, hogy őket veszélybe ejteném, ha világosabban szólanék, de különösen meghagyom a Fiamnak, hogy keressen alkalmatosságot ezen személyeknek megismérhetősekre.

Úgy hiszem mindazonáltal, hogy rágalalmazása gyanánt szolgálna az a Nemzetnek, ha nyilván nem ajánlanám a Fiamnak, Chamilly⁷⁸ és Hue⁷⁹ Uraimékat, akiket arra bírt a hozzám vonzó igaz hajlandóság, hogy bészáratták magokat velem együtt ezen szomorú helybe, és majd tsak nem szerentsétlen áldozati lettek hajlandóságoknak. Ajánlom néki Cleryt⁸⁰ is, akinek szorgalmatosságát elegendőképpen nem ditsérhetem, s minthogy ő mindvégig melletttem maradtott, kérem Tanátsbéli Uraimékat, hogy adják néki az én ruháimat, zsebbéli órámat, erszényemet és más aprólékos ingó-bingó jószágaimat, melyek le vagynak téve a Tanátsházba.

Még azoknak is örömet megengedek, akik ditséretes tselekedeteknek tartották a velem való rossz bánásokat és erőszakoskodásokat. Találtam néhány érzékeny és könnyörülő lelkeket. Bár tsak az a belső tsendességek lehetnek ezeknek, amilyent az ő gondolkodásoknak módja érdemel. Kérem Malesherbes,⁸¹ Trouchet,⁸² és Deseze⁸³ Uraimékat, fogadják el tőlem érettem elkövetett minden gondoskodásaikért s bajaikért való köszönetemet, s az én érzékeny szívemnek kifejezését.

Vallást tészek végtére az Isten előtt abban a szempillantásban, melyben kész vagyok előtte megjelenni, hogy egyben sem érzem magamat bünösnek lenni azon vétkek közül, melyekkel engemet vádolnak. Adattatott a Templom tornyában, Karátson Havának 25-kén 1792-dik esztendőben.

Lajos

Jegyzetek

1. A XVI. Lajos Szerentsétlen Francia Király' Életének Le-írása c. brosurának első oldalán, melyet Berta György fordításában 1794-ben adtak ki Kassán (a továbbiakban: Berta), illetve Bécsben, a következő versikét olvashatjuk.

Oh koronás Martir! rád olly Fejedelmek örömmel

Nézhetnek, kiket a' sors' dühödése gyötör:

Itt koronát vesztél, ott nyertél; melyet az Isten

Néked az érdemidért Angyalok által adott.

Testedet a' fene vass sérthette, de fennmarad híred,

Ezt még gyilkosid-is majd magasabbra viszik.

Berta György (1756-1820) gr. Esterházy János és gr. Sándor Vince nevelője, majd a győri és a lőcsei gimázium tanára, aki egy ideig Pozspnyban is tanított. A francia forradalom kapcsán két fordítása ismert. Az egyik a már idézett XVI. Lajosról szóló munka, a másik pedig A francziák szabadságának fája, mely Albert botzeni atya írásának fordításaként 1793-ban jelent meg Győrött. Vö.: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái I. Bp. 1894. 962. A XVI. Lajosról általában kialakított kép szélsőségeire vonatkozóan lásd még az emigráció ellenforradalmi elméletét kidolgozó Joseph de Maistre misztikus megközelítését, melynek értelmében XVI. Lajos halála az öt vérpadra küldő nemzet büneiért adhat égi feláldozást. Vö.: Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Bp., 1984. 9–21. A „tohonya” XVI. Lajost Mathiez így jellemzi: a király „a valóságban azonban még közvetlen alárendeltjeit sem tudta engedelmességre bírni. Cselekedeteiben oly erélytelen volt, mint aki ön-

- maga is kételkedik jogaiban. ... Ez a kövér, közönséges modorú ember csupán a fehér asztalnál, a vadászaton, vagy Gamain lakatos műhelyében érezte jól magát. A szellemi munka fárasztotta. Elaludt a koronatanács ülésén.” Lásd: Mathiez, Albert: A francia forradalom. Bp. 1957. 7. 20.
2. Sorel, Albert: Európa és a francia forradalom. Bp. 1888. 269. (a továbbiakban: Sorel)
  3. Mémoires de Louis XIV. pour l' instruction du Dauphin. t. II. Paris, Charles Dreys, 1860. 570.
  4. Jourdan, Annie Renee Michele: Les monuments de la Révolution française. Université van Amsterdam. 1993. 25. 27.(a továbbiakban: Jourdan)
  5. Argenson, René Louis, marquis d': Journal et Mémoires. t. IV. Rathery, Paris, 1864. 144.
  6. Jourdan 26.
  7. Jourdan 37.
  8. Jourdan 43.
  9. Angiviller, Charles-Claude Flahaut, comte de la Billarderie d': Mémoires ... publiés d' après le manuscrit par Louis Bobé, Paris, C. Klincksieck, 1933. 94-121.
  10. XVI. Lajost „erősen foglalkoztatta Anglia története, kiváltképp I. Károly sorsa. Szorgalmasan olvasta Hume-ot és más angol történészek műveit eredetiben. Ebből mindenekelőtt azt véste emlékezetébe, hogy I. Károlyt azért ítélték halálra, mert saját népe ellen indított háborút.” Lásd: Michelet, Jules: Histoire de la Révolution française. Paris, Jules Rouff & CIE, t. II. liv. IV. ch. XII. 407-408.
  11. Sorel 270-271. vö.: Sepet, Marius: Louis XVI. Paris, P. Téqui, 1910. 30-31. (a továbbiakban: Sepet)
  12. Coursac, Pierrette Girault de: L' éducation d' un roi: Louis XVI. Paris, Gallimard, 1972. 46. (a továbbiakban: Coursac)
  13. Coursac 40-41.
  14. Coursac 44-45. vö.: Hahner Péter: Megszökött a király! Bp. 1989. 29. Nabour, Éric le: Louis XVI ou le Pouvoir et la Fatalité. Paris, J-C Lattès, 1988. 26. (a továbbiakban Nabour) vö.: Sepet 14.
  15. Coursac 47-48.
  16. Coursac 52.
  17. Coursac 61.
  18. Coursac 63-64.
  19. Coursac 65-66.
  20. Considerations géographiques et physiques sur les nouvelles découvertes de la grande mer. Paris, 1753. Atlas physique. Paris, 1754. Paralel des fleuves de toutes les parties du monde. Paris, 1756. lásd: Coursac198-207.
  21. Coursac 53-54.
  22. Coursac 55.
  23. Zweig, Stefan: Marie Antoinette. Bp, 1993. 73-74. (a továbbiakban: Zweig)
  24. Furet, François: Louis XVI. in: Furet, François – Ozouf, Mona: Dictionnaire critique de la Révolution française, Paris, Flammarion, 1988. 270.
  25. Choiseul herceg XV. Lajos egyik nagy befolyással és tekintéllyel bíró politikusa volt. Karrierjét elsősorban Madame Pompadournak köszönhette. Az ő közbenjárására

először római, majd bécsi követnek nevezték ki. Ezt követően a francia külügyek, utána pedig a tengerészeti minisztérium vezetésével bízták meg. Még bécsi követként tető alá hozta az osztrák-francia szövetséget. A dinasztikus külpolitika szellemében a francia befolyás növelése céljából a Bourbonok, illetve Franciaország, Spanyolország, Párma és Szicília uralkodói között létesített különféle rokoni kapcsolatokat. Célja a kontinentális háttér stabilitásának biztosítása mellett (támogatta a lengyel konföderációt, és sikerrel megtett mindent annak érdekében, hogy Oroszországot a török portával háborúba keverje) Anglia ellenében a tengereken történő francia terjeszkedés előmozdítása volt. Többek között francia expedíciós különítményt küldött Kelet-Indiába azért, hogy a benszülött törzsek vezetőit Anglia ellen lázítsák. A diplomácia hálóját oly ügyesen szövögette, hogy II. Katalin cárnő „Európa fullajtárja”-ként (le cocher de l'Europe) tartotta számon. Lásd: Sagnac, Philippe: *La fin de l'Ancien Régime et la révolution américaine*. (1763-1789) Paris, P.U.F. 1952. 100–102., 117-128.

26. Lamartine, Alphonse: *A girondiak története* I. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865. 26–27.
27. Vö.: Roberts, Martin: *Európa története 1789-1914. Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*. Bp, 1992. 29-32.
28. Zweig 24-30. vö.: Haycraft, John: *A francia forradalom nyomában*. London Secker & Warburg, Bp, International Language School, 1989.17. (a továbbiakban: Haycraft)
29. Berta 11-12.
30. Zweig 71.
31. Argenson, René Louis, marquis d': *Les loisirs d' un ministre d' État, ou essais dans le gout de ceux de montagne*. t. II. Amsterdam, 1787. 205.
32. Nabour 220-222.
33. Nabour 211.
34. Haycraft 15-16. vö: Balogh Arthur: *Udvari élet a francia királyok alatt*. Bp, 1908. 203-208.
35. *Correspondance secrète entre Marie Thérèse et le comte de Mercy Argenteau*. t. II. Paris, Arenth et Geoffroy, 1874. 175. vö.: Nabour 130–131.
36. Nabour 284-285.
37. Lavissee, Ernest: *Histoire de France*. t. IX. Paris, Hachette, 1926. 414–420. (a továbbiakban: Lavissee)
38. Coursac 256-257.
39. Nabour 119.
40. Hajnal István: *Az újkor története*. Bp, 1988. 571–572. vö.: Sepet 74.
41. Nabour 256–257.
42. A verset idézi Berta 119.
43. Nabour 95.
44. Mousnier, Roland – Labrousse, Ernest – Bouloiseau, Marc: *Histoire générale des civilisations*. t. V. *Le XVIIIe siècle. L' époque des „Lumières”* Paris, P.U.F. 1963. 185–187. (a továbbiakban: *Le XVIIIe siècle*)
45. Sepet 142.
46. Lavissee 192-193.
47. Erhard, Jean: *Katonák és polgárok: a felvilágosodástól a forradalomig*. Filozófiai figyelfő, 1993. XIV. évf.100. (a továbbiakban: Erhard)

48. Lavisse 52-60. Anderson, Matthew: L' Europe au XVIIIe siècle. Paris, Éditions Sirey, 1968. 136-138. (a továbbiakban: Anderson)
49. Erhard 107-108.
50. Saint-Germain, Claude Louis comte de: Mémoires. Amsterdam, 1779. 200.
51. Nabour 182-184., 258-259.
52. Lavisse 91-126.
53. Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Bp, 1992. 113-115.
54. Nabour 286-287.
55. Ségur, Louis-Philippe, comte de: Mémoires, souvenirs, et anecdotes. t. II. Paris, Firmin-Didot, 1859. 28.
56. Lavisse 65.
57. Scpet 78-79.
58. Anderson 37-41., 115-119.
59. Lavisse 20-51. vö.: Nabour 96-121.
60. Furet, François – Richet, Denis: La Révolution française. Paris, Hachette«Pluriel» 1988. 23. (a továbbiakban: Furet – Richet)
61. Lavisse 71-90. vö.: Nabour 201.
62. Braudel, Fernand: Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle. t. III. Le temps du monde. Paris, Armand Colin, 1979. 329.
63. Sorel 662-684.
64. Goubert, Pierre – Roche, Daniel: Les Français et l'Ancien Régime. t. 1. Paris, Armand Colin, 1984. 7. vö.: Méthivier, Hubert: L'Ancien Régime. Paris, P.U.F. 1961. 116-118.
65. Furet – Richet 54-59.
66. La France d'après les chaires de doléances. Paris, Musée de l'Histoire de France, Archives Nationales, 1978. III-V.
67. Arendt, Hannah: A forradalomról. Bp. 1991. 61.(a továbbiakban: Arendt) vö.: Griewank, Karl: Der neuzzeitliche Revolutinsbegriff. Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1955. 233.
68. Reinalter, Helmut: A francia felvilágosodás forradalomfogalma. In: Történelmi Figyelő 2. „Mitosz és Valóság.” Szerkesztette: Madaras Éva – Papp Imre. KLTE. Debrecen, 1991.19-22.
69. Arendt 136.
70. Arendt 118.
71. Dernières heures de Louis XVI. par l'abbé Edgeworth de Firmont. Édition présentée et annotée par Jacques Brosse, Paris, Mercure de France, 1968. 129.
72. XVI. Lajos és Mária Antoinette házasságkötésének méltó megünneplésére Párizsban is tűzijátékot rendeztek 1770. május 29-én, ám robbanás történt, majd tűz ütött ki. A szerencsétlenség következtében a halottak és a sebesültek együttes száma meghaladta a félezer főt. 1792. augusztus 10-én a tömeg lemészárolta a Tuillériák védőit.
73. A dokumentum faximile közlését lásd: Rossel, André: Histoire de France a travers les journaux du temps passé. La Révolution française 1789-1799. Paris, L'Arbre verdoyant, 1988. 168.
74. Guinle, Jean-Philippe: Les souverains de la France. Paris, Bordas, 1991. 200.

75. Vadász Sándor: Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789-1799. Bp. 143.
76. XVI. Lajos végrendeletét Berta György 1794-ben Kassán megjelent broszúrája alapján közöljük. Lásd: Berta 352-363. A szöveg hiteles, tükkörfordítása a Jean-Baptiste Hanet-Cléry királyi komornik által közölt királyi testamentumnak. Tudjuk, hogy a komornik a Temple-ban lemásolta XVI. Lajos immár letisztázott végrendeletét. Vö.: Journal de ce qui s' est passé à la Tour du Temple par Cléry. Éditions présentée et annotée par Jacques Brosse, Paris, Mercure de France, 1968. 86-90. (a továbbiakban: Brosse) Jóllehet Cléry munkája először 1798-ban látott napvilágot Londonban, a királyi végrendelet többek között épp Edgeworth apát, valamint Cléry révén már 1793-ban ismertté vált nemcsak a Temple falain kívül, hanem az emigráció jóvoltából az európai udvarokban is, hisz a komornik az uralkodó kivégzését követően elhagyhatta a börtönt, így augusztusban bekövetkezett újbóli letartóztatásáig szabadon tevékenykedett a Párizs melletti Juvisyben. Vö.: Brosse 15.
77. A Temple eredetileg a templomosok rendháza volt Párizsban, amelyet 1312-ben Szép Fülöp palotának rendezett be. Később a johannita lovagrend birtokába jutott, a forradalom idején pedig állami fogház lett belőle. 1816-ban Bourbon-Condé hercegnő apácázárdává alakította át, III. Napóleon pedig leromboltatta, s helyén egy hatalmas sétateret alakítottak ki.
78. Chamilly, Claude Cristophe Lorimier de, (1732-1794) XV. majd XVI. Lajos főkomornikja volt. 1794-ben kivégezték.
79. Hue, François baron, (1757-1819) XVI. Lajos komornikja, 1791-től a Dauphin főkomornikja, 1793-ban letartóztatták, de Robespierre bukása után kiszabadult és követte a Bourbonokat az emigrációba. 1799-1818 között XVIII. Lajos főkomornikja volt.
80. Cléry, Jean-Baptiste Cant-Hanet, dit (1759-1809) XVI. Lajos komornikja, követte uralkodóját a börtönbe. XVI. Lajos kivégzése után szabadon engedték, de 1793 őszén újból letartóztatták; tizenkét alkalommal szerepelt neve a kivégezendők listáján, de mindannyiszor „lekéste” a kordét. Robespierre bukása után emigrált. Londonban 1798-ban kiadta emlékiratait, majd Ausztriába ment. Itt halt meg 1809-ben. Vö.: 76. sz. jegyzet.
81. Malesherbes, Chrétien Guillaume de Lamoignon de (1721-1794) felvilágosult arisztokrata, kétszer volt XVI. Lajos államminiszter. A királyi cenzúra vezetőjeként műhatatlan érdemeket szerzett az Enciklopédia és Rousseau Émile-jének megjelentetésében. 1787-ben visszavonult a politikai élettől, de 1792-ben elvállalta XVI. Lajos védelmét. 1793-ban letartóztatták, és 1794 áprilisában kivégezték.
82. Hibásan leírt név. Az eredeti francia szövegben Tronchet szerepel, lásd: Brosse 90. Tronchet, François Denis (1726-1806) politikus, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja, majd XVI. Lajos védője. A jakobinus diktatúra alatt büjkálni kényszerült. Később tagja volt a Vének Tanácsának, a konzulátus idején pedig egyik összeállítója a polgári törvénykönyvnek, a Code civilnek.
83. Sèze, Romain de (1748-1828) Malesherbes felkérésére vett részt XVI. Lajos védelmében, amiért épphogy sikerült elkerülnie a guillotine-t. A jakobinusok bukása után szabadult, de csak a Bourbon restauráció alatt tért vissza a politikai közéletbe. 1816-ban a Francia Akadémia tagjává választották.

LAJOS KÖVÉR

Ludwig XVI. und Frankreich

Ludwig XVI. ist unter den bekanntesten französischen Königen eine der widersprüchlichsten historischen Gestalten, obwohl das von ihm entworfene Bild meistens recht einseitig ist. Demnach tritt ein geistig träger, kör-

perlich weichlicher, bequemlicher, schwacher, impotenter Herrscher vor uns. Marie Antoinettes Ausschweifungen, die Intrigen, die maßlose Verschwendung des Hofes, die leere Staatskasse, die Schwäche des Königs sowie Hochverrat bilden unerläßliche Requisiten dieses Tableaus, wobei ein Teil davon ein schweres Erbe der Vergangenheit ist, da Ludwig XVI. zu der Zeit den Thron bestieg, als sich Versailles endgültig vom Land entfernt hatte und Paris zu einem echten Zentrum entwickelte, d. h. als es mit dem Glanz der Bourbonen gänzlich vorbei war.

Bei der nuancierten Analyse des Charakters Ludwigs XVI. und seiner Politik wird dieses Bild um vieles komplizierter. Offensichtlich wurde die politische Laufbahn des französischen Herrschers nicht nur durch seine individuellen Qualitäten determiniert, sondern auch durch die Tatsache, daß der Dauphin gerade für die wichtigste Aufgabe, nämlich wie ein Land im Geiste des Rationalismus anzuführen sei und wie ein Staat in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zu regieren sei, nicht vorbereitet wurde. Der größte Irrtum dieses Herrschers mit durchschnittlichen Fähigkeiten, dem es ja im Tiefen seines Herzens vor jeder Konfrontation graute, war, daß er bei seinen Modernisationsversuchen nur das alte Frankreich vor Augen hielt. Seine aufgeklärten Maßnahmen (Modernisation der Rechtssprechung und des Strafvollzugs, finanzielle und militärische Reformen, Phisiokratismus) sowie seine Zielsetzung, das Ancien Régime modernisiert hinüberzuretten, sichern ihm einen Platz unter den aufgeklärten Herrschern.

Sein auf tiefer Religiosität und theologischer Geschichtsauffassung basierender Traditionalismus bildete aber von vornherein ein großes Hindernis für jeden Versuch einer Deprivilegierung. Als Folge seiner eigenen Widersprüchlichkeit regierte Ludwig XVI. immer mehr in der Atmosphäre des Mißtrauens, denn er verhalf zwar die Reformer zur Macht, wenn es aber um die Kritik der alten Vorrechte ging, ließ er sie allein, währenddessen der Adel hinter dem Schutzwall der von ihm aufgestellten Parlamente immer argwöhnischer auf den mit Reformgedanken liebäugelnden König blickte, der bis 1789 seinen politischen Einfluß auch verlor.

Seine ungeheueren finanzielle Opfer kostende Außenpolitik erwies sich lange Zeit als erfolgreich. Ludwig XVI. war nämlich der erste französischen Herrscher, der als unbedingter Anhänger des kontinentalen Friedens die Kraftquellen seines Landes auf die Kriege auf See und in den Kolonien konzentrierte. Das Ergebnis war, daß die britische Vormachtstellung auf dem Meer in bestimmten Fällen temporär wurde, manchmal geriet die uneingeschränkte britische Herrschaft über dem Kanal sogar in Gefahr.

Während der Revolution reichte es Ludwig XVI. aus seinen Kräften ausschließlich für eine Reihe von Fehlentscheidungen, so gestaltete sich die Alternative der Regierungsform, ob Monarchie oder Republik im Inland als Bürgerkrieg, nach außen hin als Verteidigungskrieg, und die langfristige Auswirkung der am Absolutismus und den Traditionen krampfhaft festhaltenden Politik wurde der Zwiespalt zwischen dem Ideal der Monarchie und der demokratischen Perspektive.

LAJOS KÖVÉR

Louis XVI and France

Of all the well-known kings of France, Louis XVI is one of those historical figures who can be represented in the most contradictory ways, although the resultant picture is usually one-dimensional. What we can discern in that picture is the outlines of a mostly intellectually idle, physically soft, indolent, boneless, inactive, impotent ruler. The debauchery of Marie Antoinette, the royal intrigues, the immoderate spendings of the court, the empty treasury, the royal inertia as well as high treason are all essential complements of this tableau, although some of those were the burdensome legacy of the past since Louis ascended the throne at a time when Versailles had lost all contacts with the country, Paris had grown into a real centre – so the Bourbon gloire was in a final state of fading.

When the character and the politics of Louis XVI are more subtly analysed, the picture will become much more complex. It would seem that in addition to his individual qualities, the political career of the French king was determined by the fact that as dauphin, he had not been really prepared for his most important job, that is, he had not been taught how to run a country in the spirit of rationalism and how to govern a state in the second half of the 18th century. The greatest mistake this ruler of average abilities, who deep down in his soul abhorred any confrontation, made was that he had old France only in mind during his modernizing attempts. The measures he introduced in the spirit of enlightenment (updating the judicial and the penal systems, financial and military reforms, physiocracy) as well as his objective to help the ancien régime survive by modernizing it secure him a place as an enlightened monarch.

However, his traditionalism, based on a deep religious faith and a theological concept of history, effectively hindered him in any kind of attempts at deprivilegization. Thanks to this contradiction, Louis XVI ruled in an atmosphere of growing distrust since he gave reformers power only to abandon them later when the ancient privileges came to be questioned. In the meantime, it was with increasing suspicion that his nobility watched from behind the walls of the parliaments, which he had resuscitated, the king, who flirted with ideas of reform and was to lose all his political weight by 1789.

His foreign policy, which demanded excessive financial efforts, proved to be his most successful field for a long time. Louis XVI was the first King of France who, as an unconditional believer in continental peace, focussed the resources of his realm on maritime and colonial wars. Consequently, Britain's domination of the seas became temporary in certain situations, indeed, sometimes even the undisputed control of the Channel was jeopardized.

During the revolution, however, Louis XVI was capable of a series of erroneous decisions only, and thus the alternative concerning the form of government, that is, of monarchy or republic, manifested itself in a civil war inside and in a patriotic war on the outside, while the policy of rigid adherence to absolutism and traditions had the long term effect of a division between the idea of monarchy and the democratic perspective.